

1927 YILINDA TÜRK YURDU'NDA NEŞREDİLEN “[ÖZBEK] HALK EDEBİYATI NASIL TOPLANMALI” İSİMLİ YAZI MÜNASEBETİYLE

Doç.Dr. İsmail GÖRKEM*

Bu makalemizde önce 1927 yılında Türk Halk Bilgisi Derneği tarafından neşredilen *Halk Bilgisi Toplayıcılarına Rehber* (Ankara 1927) isimli eserin hazırlanış mâcerasından ve daha sonra da aynı yıl *Türk Yurdu*'nda neşredilen bir kısa yazının muhtevasından ve bu yazının Türk folklor tarihi içerisindeki yeri ile etkilerinden söz edeceğiz. Konu bu şekilde sınırlandırıldığı için, bu yazıda, başlangıcından 1920 yılına kadarki dönemde Türk folklor hareketlerinin gelişim tarihi üzerinde durulmayacaktır.(Bu hususta bk. Yıldırım 1998a:43-60; Öztürkmen 1998:19-39; Tan 1997: 21-24).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti 1920 yılında Maarif Vekâleti içerisinde bir birim olarak kurulan “Hars Dairesi” vasıtasıyla ülkenin dört bir yanından Türk folklor ürünlerinin tesbiti, toplanması ve kayda geçirilmesi için bir takım faaliyetlere girişir (Yıldırım 1998b:61). Bu dairenin faaliyetleri esnasında, bir derleme programı hazırlanıp hazırlanmadığı konusunda bilgi sahibi değiliz. Bu hususun Millî Eğitim Bakanlığı arşivlerinden araştırılıp gün ışığına çıkarılması gerekmektedir.

Sadece Mûsa Süreyya Bey'in 1922 yılında Anadolu halk türkülerini derlemek maksadıyla hazırladığı 14 soruyu içeren ve 2000 kûsûr tane basılarak Maarif Vekâleti aracılığıyla Anadolu'nun

her tarafına gönderilen bir çalışmadan söz edilebilir (Bk. Kösemihal 1928:157-158; Sakaoğlu 1985:86-90). İstanbul Belediye Konservatuarı/Dârü'l-elhân'ın 1926, 1927, 1928 ve 1929 yıllarında düzenlediği dört derleme gezisi ve bunların sonuçları da Türk folklor araştırmaları tarihi için önemli çalışmalar olarak zikredilebilir(Ülkütaşır 1973:32-33). 1929 yılındaki derleme gezisinin “ilk” olduğu kaynaklarda ileri sürülmektedir(Ülkütaşır 1973:30-36; Sakaoğlu 1988:83). Halbuki 1917 yılında *Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti*'nin düzenlediği gezi, ondan dokuz yıl önceye tekabül etmektedir ve dolayısıyla “ilk” sıfatının bu derleme gezisine verilmesi daha uygun olacaktır(Bu hususta bk. Gorkem 1993:82-87).

Türkiye'de folklor ürünlerinin derlenmesiyle ilgili ilk yazı Ziya Gökalp'e aittir (Ziya Gökalp 1922). O, “Usûllere Dâir: Halkıyyât I. Masallar” isimli yazısını Diyarbakır'da, *Küçük Mecmua*'da neşretmiştir. Ziya Gökalp yazısında masalların derlenmesiyle ilgili -devrine göre- önemli tesbitlerde bulunmuştur denebilir (Bk. Sakaoğlu 1985:82; Sakaoğlu 1988:57). Fakat bu makaledeki tesbitlerin sistematik olduğunu söylemek zordur.

Türkiye Cumhuriyeti'nde doğrudan doğruya Halk Edebiyatı ürünlerinin derlenmesiyle ilgili fikirler beyan eden kişi-

* Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü- KAYSERİ.

lerin başında Hâmit Zübeyir [Koşay] gelmektedir. Yayınladığı üç makalesi, Macar etnoğrafya uzmanı *Szendrei Zsigmond*'un bir eserinden “serbest” olarak tercüme edilmiştir (Koşay 1925a, 1925b, 1926. İlk iki makale için ayrıca bk. Koşay 1974:41-50). Bu yazıların ilkinde (Koşay 1925a; 1974:40-41) derleme meselesi “etnoğrafya” ve “folklor” olarak iki ana başlık altında, ilki 11, ikincisi 13 madde halinde ele alınmıştır. İkinci yazıda ise (Koşay 1925b; 1974:46-50), folklor çalışmalarını beş bölüme ayrılarak incelenmiştir. Koşay son yazısında ise (Koşay 1926), “Halk edebiyatının ağızdan ağıza dolaşan, bedi’î kıymeti hâiz bilgileri toplarken, âvâmın/adamın ağzından işittiğimiz gibi kayıt hususuna dikkat eder ve usûle riâyet için zirde tafsil edilen programa göre/aşağıdaki sual cetveline göre” hareket edersek başarılı olacağımızı kaydetmektedir (Sakaoğlu 1985:85; Koşay 1974:21). “Toplayıcılara Mahsus Su’al Cetveli” isimli rehber, “Halk edebiyatı, halk dili, halk mûsikîsi” ile “Halk itikadâtı ve hurâfât ile karışık âdât” ana başlıkları altında 15’er alt başlığa ayrılmıştır. (Koşay’ın makalelerinin bir değerlendirmesi için bk. Sakaoğlu 1985:83-86; 1988:57-58). Türk Halk Bilgisi Derneği’nin “ilmî encümen” üyesi olan Hâmit Zübeyir Bey’in yazılarından dergide hiç söz edilmemesi ilgi çekicidir (Bk. Düzgün 1997b:115). Koşay’ın folklor ve etnoğrafya ürünlerinin derlenmesi hususlarını, Türkiye’nin şartları ve özelliklerine uygun bir tarzda sistematik olarak ele aldığı söylenebilir. (Bu çalışmalarını Koşay sonradan kitaplaştırmıştır. Bk. Koşay 1932).

Fakat Ziya Gökalp’ın söz konusu makalesi önemine binâen *Halk Bilgisi Mecmuası*’nda 1928 yılında tekrar neşredilmiştir (Bk. HBM 1928: 22-26). Dergi

yönetimi, bu yazıyı neşrederken başına koydukları kısa açıklamada Ziya Gökalp’ı “millî ve harsî uyanmamızda büyük tesiri olan üstadın adını hürmet ve şükran duygularıyla anmamıza vesile veren[olan]” ifadeleriyle değerlendirmekte ve “dernekçiler[in] bu yazıda kendileri için büyük faydaları ve irşadları olacaktır” demektedirler (HBM 1928: 22).

Halk Bilgisi Toplayıcılarına Rehber ismiyle daha sonra neşredilecek eserin hazırlanması, bir “ilim heyeti”ne tevdi edilir. Bu husustaki bilgiler, “Derneğin Birinci Kongresi” isimli haberde yer almaktadır (HBM 1928:184-185). Derneğin ilk kongresi kuruluşundan dört ay sonra, -18 Mart 1928’de- yapılmıştır. Hazırlanacak bu eser, “müessesenin[derneğin] ilmî ve mânevî cephesini te’sis ve takviye edecek bir mesâî rehberi” niteliğinde olmalıdır. Yönetim kurulu kararıyla bu eserin -1 Kasım 1927’de dernek faaliyetine geçtikten hemen sonra- hazırlanması için, “Millî Talim ve Terbiye Reisi Mehmed Emin, Millî Talim ve Terbiye Heyeti âzâsından İhsan, Rıdvan Nafiz, Avni, Kız Lisesi Müdürü İsmail Hikmet, Orta Muallim Mektebi Müdürü Ali Rıza, Kütüphaneler Müdürü Hasan Fehmi [Turgall], Etnoğrafya Müzesi Mütahassısı [Dr. Jul] Mesaroş, Müdür Hâmid Zübeyir [Koşay] Beyefendilerden müteşekkil ilmî bir heyet” görevlendirilir. Söz konusu heyet üyeleri, “dernek mesâîsine esas olacak rehberin, içtimâda[toplantıda] hazır bulunmayan mütehassıs Mesaroş Bey’den tanzimini ricaya karar” verir. Millî Eğitim Bakanlığının “harsî ve etnografik mesâîsini tenvire memur ve bu işte mütehassıs olan mûmâ-ileyhün [yukarıda adı geçen kişiler]”, ilk kongrede dernek üyelerine söz konusu rehberin hazırlanmak üzere olduğunu bildirirler.

Dergide, “bu umûmî içtimâ’ın sâiklerinden başlıcasının bu meseleyi [rehber kitap hazırlanması meselesini] düşünmek olduğu” da özellikle belirtilmektedir. Fakat iş uzadığı için dernek yönetim kurulu, kongreden sonra işi üzerine alır ve rehber aynı yıl -1927 yılında- yayınlanır(HBM 1928:184. Bk. Rehber 1927).

Halk Bilgisi Mecmuası’nda yer alan bu ifadelerden, rehber kitap hazırlamakla görevlendirilen heyetin işi ağırdan aldığı anlaşılmalıdır. Halbuki aynı heyet üyesi Hâmit Zübeyir Bey’in bu hususta daha önceden neşredilmiş -Macar folklorcularından mülhem- üç makalesi bulunmaktaydı (Bk. Koşay 1925a; 1925b; 1926).

Söz konusu rehberin dernek “yönetim kurulu” tarafından hazırlandığı belirtilmesine rağmen, bir araştırmacı, “kitapta yer alan izahnâmeler dışındaki kısımlar”ın ve eserin “hazırlanmasındaki emeğin Fındıkoğlu’na ait olduğu”nu (Düzgün 1977a:68); ayrıca eseri “Ziyaeddin Fahri’nin tercüme yoluyla ortaya koyduğu”nu belirtmektedir (Düzgün 1997b:113-114). Rehberde yer alan “Halk Bilgisi’nin Kadroları” başlıklı ikinci kısmın hazırlanmasında Alman folklorcuları *Hoffmann Krayer* ve *Arnold van Gennep*, edebiyatla ilgili kısımlar da Fransız folklorcu *Millien*’den “iktibas ve tevsi” edilmiştir [genişletilmiştir] (Rehber 1928: 41-42). Kitapta, söz konusu Avrupalı folklorcuların “folklor yöntemine dair çizdikleri çerçeveden esinlenerek folklorun kapsadığı alanlar”, “kullandığı yöntemler”, ‘amacı’ ile folklor türlerine ait ayrıntılı bilgiler yer almaktadır (Öztürkmen 1998:59).

Derneğin esas gayesi, folklor derlemelerini, yurt çapında açacağı şubeler yardımıyla “örgütlemek”tir (Öztürkmen 1998:56). Söz konusu derneğin yayın fa-

aliyetlerinden ilki *Halk Bilgisi Toplayıcılarına Rehber* isimli eserin neşredilmesidir. Bu eserin niçin kaleme alındığı dergide şöyle anlatılmaktadır:

“Dernek Rehberi- Anadolu’nun her tarafından dernek gayesine karşı gösterilen alâkalar ve vukubulan her icatlar arasında bir Halk Bilgisi Rehberi ihtiyacını yakından gören ve düşünen dernek, hemen bu işi başarmayı düşündü ve rehberi hazırlayıp neşretti. Rehberin 1500 nüshası Maarif Vekâleti’ne alınarak vilâyetlerde teşkil edilen söz derleme yuvalarına gönderilmiştir. Mütebâkî bir rehber de dernekçe, Halk Bilgisi alâkadarına ve âzâlarına verilmiştir. Rehberin nüshası kalmadığından yakında ikinci tab’ının neşredilmesi muhtemeldir.”(HBM 1928:188).

Eserin hazırlanmasında, Koşay’ın yukarıda söz konusu edilen çalışmalarından yararlanılmadığı gibi, aşağıda değerlendireceğimiz ve büyük bir ihtimâlle Abdülkadir İnan tarafından hazırlanan yazıdan da yararlanılmadığı kanaatindeyiz. Çünkü HBM’nin “M.R.” [Mahmud Râgıb Kösemihal] tarafından kaleme alınan yazısında (HBM 1928: 174) ve “Türk Yurdu”nun halkbilimi açısından değerlendirildiği bir diğer yazıda (HBM 1928:181-182) “Halk Edebiyatı Nasıl Toplanmalı” isimli makaleden söz edilmemektedir. Zaten Koşay’ın çalışmalarından yararlanılmış olsaydı, bu çalışmasını Hâmid Zübeyir Bey daha sonra müstakil bir kitapçık halinde yayınlama gereğini de duymayacaktı(Bk. Koşay 1932).

* * *

Özbekistan Cumhuriyeti Halk Maarif Komiserliği tarafından çıkarılan “Maarif ve Okutguçı” dergisinin 6. sayısında yer alan “elle”[innin]ler, Türk Yurdu’nda(1927) “A.B” imzasıyla ve “Özbek

Halk Edebiyatı Örnekleri” ismiyle yayınlanır(Türk Yurdu 1927a: 524-526). Yazının sonunda “A.B.” şeklinde kısaltılan imzanın “Abdullah Battal Taymas”(1883-1969)’a ait olduğunu sanıyoruz.

Abdülkadir İnan, önceleri Başkurt, daha sonraları ise Altay, Kazak, Kırgız, Özbek ve bütün Türk kavimlerinin folklor ve etnoğrafyası üzerinde çalışmaya başlamıştır. 1926 yılında *Türk Yurdu*’nda “Türk Şamanizmine Dair”(c.IV, nr19, Temmuz 1926, s.25-34) ve “Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın” (c.IV, nr.22, Teşrin-i evvel/ Ekim 1926, s.305-313) isimli makaleleri “Başkırdistanlı Abdülkadir” ismiyle yayınlanmıştır. İmzasız olan “Halk Edebiyatı Nasıl Toplanmalı” adlı yazının Abdullah Battal Taymas’a ait olması bizce zayıf bir ihtimâldir. Bu yazının da Abdülkadir İnan tarafından Türkiye Türkçesi’ne aktarılmış olması kuvvetle muhtemeldir (Bk. Ek). Türk Ocaklarının yayın organı olan *Türk Yurdu*’nda bu tür yazıların yer alması, ocağın 1926 yılında merkez ve taşra şubeleri arasında koordinasyonu sağlamak maksadına yönelik olarak neşredilen “Türk Ocakları Mesai Programı”nda yer alan “Türk kültürünü ‘unutulmaktan’ ve ‘yok olmaktan’ korumaya yönelik” folklorla ait tespitlerle ilgilidir(Bk. Öztürkmen 1998:51).

Türk Halk Bilgisi Derneği’nde 1928 yılından itibaren “ilmî komisyon üyeliği” yapan İnan’ın bu “aktarma”sından derneğin yayın organı *Halk Bilgisi Mecmuası*’nda söz edilmemektedir. Halbuki dergide yayınlanan “Yürüyeceğimiz Yol” başlıklı yazıda şu ifadeler yer almaktadır: “Biz bir taraftan malzemenin toplanmış ve tedkik edilmiş tarzlarını, usûllerini gösterirken, diğer taraftan müdekkiklerimize halk bilgisi meselelerine karşı ilmin esas şî’ârı olan âzamî müsâmaha ve

tahmin düşüncesinin kullanılmasını, kat’î hükümlerden sakınılmasını tavsiye edeceğiz. Bugünkü ilim erbabımızın vazifesi folklor sahasında halk bilgisinin mahiyetini izahtan, onun hakkında nazariyeler yorunmaktan [ortaya koymaktan] ziyade, halk bilgisi malzemesini toplamak, sâdık bir tarzda onlara ma’kes olabilmektir.”(HBM 1928:2). Bu ifadelere rağmen, *Türk Yurdu*’nda yayınlanan yazıdan Halk Bilgisi Mecmuası’nda söz edilmemesi bize oldukça düşündürücü gelmektedir.

* * *

Özbek Orkatiş Komitesi/Özbekistan İlmî Merkezi’nin Halk Edebiyatı ile uğraşanlara yararlı olmak maksadıyla -1927 yılından evvel, tahminen 1925 veya 1926 yıllarında- bir “talimat/düstûr’l-amel” hazırlayıp neşretmiş olması oldukça önemlidir.

Söz konusu “talimat”ı incelemeden önce, Özbekistan’daki 1927 yılına kadar olan folklor faaliyetlerine bir göz atmak yararlı olacaktır:

Özbekistan’daki folklor faaliyetleri, Avrupa’da başlayan folklor hareketinin “Rusya’ya yansması ve Rus folklorcularının bu alanda yapmış olduğu çalışmalarla” başlayarak gelişmiştir. Böylece daha XIX. yy.ın sonlarında, folklor ürünlerini bilimsel bir tarzda toplayıp yayınlamak maksadıyla “yeni çalışmalar başlar ve bunun sonucu olarak da yeni düşünceler ve ekoller” ortaya çıkar.(Çınar 1996:19). 1917 Ekim İhtilâli sonrasında “Rusya dahil, Sovyetler Birliği’ni oluşturan bütün cumhuriyetlerde folklor konusundaki araştırma, inceleme ve derlemelere ayrı bir önem verilir. Bu; Komünist Partisi’nin halk içinde yer edinme, derlenen malzemeleri propoganda amaçlı olarak kullanma, folklorlardan yararlanarak kitleleri yönlendirme ve denetleme siyasetine

uygun düşer. Parti kararları çerçevesinde oluşturulan komiteler, bu alanda pek çok çalışma gerçekleştirir” (Çınar 1996:20).

1918 yılında, folklor ürünlerini derleme ve onlardan yararlanma işi *Türkistan Halk Eğitim Komisyonu*'nun uhdesindedir. Meselâ aynı yıl-1918 yılında “Maarif “ dergisinin ilk sayısında, “folklorun yapısı, özelliği, konuları” ele alınarak, “derleme teknikleri” hakkında ayrıntılı bilgiler verilir (Çınar 1996:20). 1922 yılında Özbek bilim grupları merkezleştirilir ve aynı yıl bu gruplar ve grup başkanları, “folklorun değişik alan ve türlerinde” derlemeler yaparak “pek çok masal, halk şiiri, bilmece ve bulmaca, atasözü ve destan metni” derler. Bunlardan atasözü ve deyim derlemeleri 1923, “Aşulalar” isimli kitap ise 1925 yılında yayınlanır. 1917-1925 döneminde “esas hedef”, Özbek folklorunun “toplanması” ve “öğrenilmesi”dir. (Çınar 1996: 21).

18 Haziran 1925 tarihinde Rusya Komünist Partisi aldığı bir kararla, “partinin sanat ve edebiyat alanındaki siyaseti” doğrultusunda, parti siyasetinin hâkim kılınması için “sanat ve edebiyattan yararlanma” yoluna gider. Bu araştırmalara *Özbekistan Halk Eğitim Komisyonu Bilim Merkezi Özbekleri Öğrenme Komitesi*, daha sonra da Özbek Devlet Enstitüsü'nün etnoloji, folklor ve arkeoloji bilim dalları başkanlık edecektir. 1926 yılından sonra Özbekistan'ın hemen hemen her bölgesine folklor derleme grupları gönderilir.

Komünist Parti'nin 23 Nisan 1932 tarihinde almış olduğu “Edebî ve Sanat Teşkilâtlarının Yeniden Yapılandırılması Hakkındaki Kararı” gereğince yeni komiteler oluşturulacak ve bu komiteler Sovyet devri eserlerini ön plâna alarak

“feodal devrin ürünü olarak nitelendirilen destanların öncelikli eserler arasında olmamasını, araştırma ve yorumların ideolojik yapıya uygun olmasını” esas alacaktır.(Çınar 1996:21-22. Bu hususta ayrıca bk. Benzing 1991:86-87; Kocaoğlu 1990:200-205; Kocaoğlu 1992).

* * *

Şimdi de yazımız ekinde(bk. Ek) verdiğimiz “talimat”ı değerlendirmek istiyoruz:

Folklor ürünlerinin halkın “arzu ve emelini, kaygı ve sevincini -ve- tarihini” hatırlattığı kaydedilen yazının mukaddemesinde, folklor ürünlerinin halkın durumlarını etkileyen faktörleri de gösterdiği belirtilmektedir. Bu sebeple “Halk edebiyatından haberdar” olmayan, halkın manevî hayatını tanımayan siyaset adamları ve toplumbilimciler halka yararlı olamazlar. Siyasetçiler, toplumbilimciler ve “halk dili ve edebiyatına aşina olmayan”lar ile Halk Edebiyatı tarihiyle uğraşanlar için halk kültürünü tanımak zaruridir. Günümüzde bu ihtiyaçlar; siyasetçiler, toplumbilimciler ve eğitimciler tarafından “his ve takdir” olunmaktadır. Yazının mukaddemesinde yer alan bu tespitler doğrudur. Çünkü Özbekistan'da kurulan “yeni rejim” yöneteceği halkı tanıyabilmek için halk kültürü ürünlerinin derlenmesini gerekli görmektedir.

Bu sebeple söz konusu “tâlimatnâme” hazırlanarak, hem bu yolda çalışmak isteyen “amatör”, hem de “uzman” derleyicilere yol gösterilmek istenmiştir.

Yazının “Halk edebiyatı ürünlerinin toplama/derleme yöntemleri”nin belirtildiği ilk kısımda, zamanına göre oldukça önemli ve farklı hususlar ortaya konmuştur. Bunlar şöyle özetlenebilir:

Derlemelerde kaynak şahısların ağız/şive özelliklerine riâyet edilmeli,

onlardan derlenen malzemeler olduğu gibi/değiştirilmeden ve anlamı bilinmeyen kavram ve deyimlerin anlamları açıklanarak kaydedilmelidir. Derleme, “dinleyiciler”in de hazır bulunduğu “tabii bir ortam”da yapılmalı, kaynak şahsın sözü kesilmemeli ve derlenen metne “dinleyiciler”in katkıları da yazılmalıdır. Derlenecek metinler “icrâ” ânında derlenmemeli, bittikten sonra yazılmalıdır. Eğer derleyici, bazı şeyleri hatalı yazdığından şüphe ediyorsa, tekrar söylettirmeli ve bu derlemeyi de aynen zaptetmelidir. Halk müziği parçalarının makamları öğrenilmeli ve notaya çekilmelidir.

Derlemecinin malzemeyi kaynak kişiden tabii bir ortamda derlemesi, farklı derlemelerin tek tek kaydedilme gereği, müzik parçalarının makam ve notalarıyla tespit edilmesi, zamanına/dönemine göre oldukça önemli tespitlerdir. Bu tarz bir derlemenin -o zamanın şartlarına göre mümkünse - “istenograf [çok az ve çok kısa işaret ve çizgilerle çok çabuk yazılan bir tür yazı]” ile yapılması da zarurî görülmektedir. Çünkü 1920’li yıllarda henüz ses kayıt aracı(teyp) ve video-kamera yoktu. Bu yüzden, folklor ürünlerinin “nasıl derlenmesi” hususundaki tespitler, zamanına göre oldukça ileri tespitlerdir.

Yazının “Kimlerin Dilinden Yazılmalı” başlıklı ikinci kısmında da şu hususlar üzerinde durulmaktadır:

Halk Edebiyatı metinleri, “edebiyatı iyi bilen”[geleneğin yöredeki en başarılı temsilcileri], okuma-yazma bilmeyen ve müellif/musannif niteliklerini hâiz kişilerden derlenmelidir. Metinlerin sözlü/yazılı kaynakları [nereden ve kimden öğrendikleri] mutlaka belirtilmelidir. Kaynak kişinin cinsiyeti ile “mufassal tercüme-i hâli”[yaşı, işi, sülâlesi -yani bağlı bulunduğu boy veya aşireti-, do-

ğum yeri vb. hususlar] de mutlaka kaydedilmelidir. Eğer kaynak şahıs anlattığı/icrâ ettiği eseri tamamlayamamışsa, o kişiden, bu eseri en iyi bilen kaynak şahıslarla ilgili bilgi toplanmalıdır. Kaynak şahıslarla ilgili olarak yapılan bu tespitler oldukça doğru ve yerindedir.

Derleme yapılan yer, oranın medeniyet ve ulaşım imkânlarıyla ilişkisi/uzaklığı ve yakınlığı ile, orada meskûn durumdaki boy veya aşiret[dinleyici çevresi] ile bunların dinî inançları-mezhepleri, ne kadar süredir orada oturdukları, hangi sanatlarla işigal ettikleri vb hususların da derlemeci tarafından kaydedilmesi zorunlu görülmektedir. Ayrıca yöre insanların “yazılı kültür”den ne oranda etkilendikleri ve bu kaynaklardan hangi eserleri öğrenerek anlattıkları/okudukları da tespit edilmelidir. Dinleyicilere, kaynak şahısların icrâ ettikleri eserlerin nasıl tesirler yaptığı da gözlenerek yazılmalıdır.

Derleme yapılan yerler, orada yaşayan ahâlinin durumu ve “yazılı kültür”den etkilenme dereceleri ile ilgili yukarıda belirtilen hususlar, bir derlemecinin mutlaka kaydetmesi gereken şeylerdir. Ayrıca tabii bir ortamda icrâ edilen bir eserin dinleyiciler üzerindeki etkilerinin tespit edilmesi de oldukça önemlidir.

Derlenen metinlerle ilgi olarak da, şu hususların kaydedilmesi gerekli görülmektedir:

Bir yere gidildiğinde, Halk Edebiyatına ait bütün malzemeler “aynen ve tamamen” yazılmalı; çok bilinen bazı hikâye vb. eserler, bir kaç kaynak şahsın dilinden bir kaç nüsha olarak derlenmelidir. Anlatılan “hikâye vesâirenin” orada yazıya aktarılıp aktarılmadığı, bu eserlerin ne zamandan beri bulunduğu, bu eserlerin halk arasındaki isimleri ve bu

eserlere halkın bakış açısının tespiti hususlarını derlemecinin kaydetmesi gerekli görülmektedir. Söylenen Halk Edebiyatı ürünleri eğer [düşün, ölüm gibi] bir törene bağlı olarak icrâ deliyorsa, bu törenler de ayrıntılı olarak yazılmalı, ayrıca fotoğrafları da çekilmelidir. Törenlere dair bilgilerin derlemeci tarafından “müşahade [katılımlı gözlem tekniği] üzerine mi” yoksa “birisinin nakli üzerine mi” kaydedildiği belirtilmelidir. Bir geleneğe bağlı olarak söylenen “hikâye, şarkı” gibi türlerin hangi bendinde bu hususun zikredildiği, eğer metin bir oyunla ilgili olarak söyleniyorsa, bu oyunun nasıl oynandığı da -zamanı ve yeri belirtilerek- ayrıntılı olarak kaydedilmelidir.

Derlemecinin tabii bir ortamda derlediği metinleri ait oldukları törenlerle irtibatlandırması, oldukça önemlidir. Bir Halk edebiyatı ürününün “canlı gösterim” niteliğinin derlemeci tarafından mutlaka hesaba katılacak olması da önemli bir tespittir.

Söz konusu yazının son paragrafında, bu hususlara riâyet edilerek yapılacak bir derlemenin, “etnografik kıymet ve ehemmiyete” de sahip olacağı belirtilmektedir. Yazının sonunda, genel mahiyette Halk Edebiyatı malzemesinin derlenmesine ait söz konusu 38 maddeden başka, edebî “tür”ler ile çeşitli “gelecek”lere ait hususların da nasıl derlenmesi gerektiğinin ayrı ayrı açıklanacağı söylenmektedir.

* * *

Halk Edebiyatı metinlerinin derleme usûlleri ile ilgili bu “rehber” 1920’li yıllarda hazırlanmış olmasına rağmen, modern derleme usûllerinin “gelenek”, “metin”, “dinleyici çevresi” gibi hususlarını ön plâna alan bir niteliğe sahiptir. Ayrıca “komünist idare”nin derlenecek metinleri “rejimin istediği doğrultuda”

değiştirmesi/yönlendirmesi de o yıllarda söz konusu değildir. Bunun sebebi, 1920’li yıllardaki rejimin/yöneticilerin idare ettiği halkı, bu metinleri değerlendirecek olan toplumbilimciler yardımıyla öğrenme/tanıma ihtiyacı şeklinde açıklanabilir.

Genç Türkiye Cumhuriyeti’ndeki halkbilimcilerin 1920’li yıllarda, -Hâmit Zübeyir Koşay’ın makaleleri vasıtasıyla- Macar ve Türk Halk Bilgisi Derneği’nin hazırladığı *Halk Bilgisi Toplayıcılarına Rehber* isimli eserde Alman ve Fransız etkilerine açık olduğu bilinmektedir. O dönem halkbilimcileri, Özbekistan’da 1918’den itibaren yapılan derleme faaliyetleri neticesinde oluşan bu “rehber”den yararlanmış olsalar, Cumhuriyet’in ilk yıllarında yapılan derlemeler daha sağlıklı olabilirdi.

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

BENZİNG (1991), Johannes. “Özbek ve Yeni Uygur Edebiyatı” (Çev. Mehmet Akalın), *Türk Dünyası Edebiyatı* (Hz. Halil Açıkgöz), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s.85-108.

ÇINAR (1996), Ali Abbas. “Özbekistan’da Folklor Faaliyetleri”, *Türk Dünyası Halk Kültürü Üzerine Araştırma ve İncelemeler*, Muğla 1996.

DÜZGÜN (1997a), Dilâver. *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun Folklor ve Halk Edebiyatı İle İlgili Çalışmaları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997.

DÜZGÜN (1997b), Dilâver. “Halk Bilgisi Derneği’nin Türk Folklor Tarihindeki Yeri”, *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi / Genel Konular Sektör Bildirileri*, Ankara 1997, s.111-122.

GÖRKEM (1993), İsmail. “Türk Folklor Araştırmaları Tarihinde Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti ve Bahâ Said Bey’in Yeri”, *Doğumunun 50. ve Hizmetinin 10. Yılında Prof. Dr. Bayram Kodaman’a Armağan*, Samsun 1993, s.73-88.

HBM (1928). *Halk Bilgisi Mecmuası*, I. cilt, İstanbul İktisat Matbaası, Ankara 1928.

KOCAOĞLU (1990), Timur. “Özbek Edebiyatı”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c.VII, Der-

gâh Yayınları, İstanbul 1990, s.200-205.

KOCAOĞLU (1992), Timur. "Özbek Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, 3. c., Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s.756-768.

[KOŞAY] (1925a), Hâmit Zübeyir. "Halk Edebiyatı ve An'anelerini Toplamının Usûlü", *Muallimler Birliği*, c.I, nr.1(Temmuz 1341/1925).[Bk. Koşay 1974:41-45].

[KOŞAY] (1925b), Hâmit Zübeyir. "Folklor Nedir?", *Muallimler Birliği Mecmuası*, c.I, nr.3 (Eylül 1341/1925), s.110-115.[Bk. Koşay 1974:46-50].

[KOŞAY] (1926), Hâmit Zübeyir. "Halk An'anelerini Tedkik İçin Rehber", *Muallimler Birliği Mecmuası*, c.II, nr. 18(Kânûn-ı evvel 1342/Ocak 1926), s.804-816.

KOŞAY (1932), Hâmit Zübeyir. *Halk Bilgisi Kılavuzu*, Kitap Yazarlar Kooperatifi Neşriyatından, İstanbul 1932 [Bk. Koşay 1974:15-39.]

KOŞAY (1974), Hâmit Zübeyir. *Etnoğrafya, Folklor, Dil, Tarih v.d. Konularda Makaleler ve İncelemeler*, Ayıldız Matbaası, Ankara 1974.

[KÖSEMİHAL], (1928), Mahmut Ragıp. *Anadolu Türküleri ve Mûsikî İstikbâlimiz*, [İstanbul] 1928.

NASKALİ(1996), Emine Gürsoy. "Özbek Edebiyatında Türler", *Türk Dünyası/Dil ve Edebiyat Dergisi*, nr.2 (Güz 1996), s.348-352.

ÖZTÜRKMEN (1998), Arzu. *Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

REHBER (1928), Halk Bilgisi Toplayıcılarına Rehber, Hâkimiyet-i Millîye Matbaası, Ankara 1928. [2. baskı, İstanbul 1928; genişletilmiş 3. baskısı *Folklor ve Etnoğrafya Kılavuzu* adıyla, İstanbul 1949]

SAKAOĞLU (1985), Saim. "Derleme İle İlgili İlk Anketler, İlk Geziler ve Derleme Bibliyografyası", *Türk Folklor Araştırmaları 1985 / 1*, Ankara 1985, s.81-107.

SAKAOĞLU (1988), Saim. *Sahada Derleme Metodları*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1988.

TAN (1997), Nail. *Folklor(Halkbilimi) / Genel Bilgiler*, Geliştirilmiş 4.baskı, İstanbul 1997.

TANYU (1987), Hikmet. "Abdülkadir İnan'ın Hayatı", [Abdülkadir İnan], *Makaleler ve İncelemeler*, [c.I], (2. baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s.XV,XVIII.

TÜRK YURDU (1927a), A.B. "Özbek Halk Edebiyatı Örnekleri", *Türk Yurdu*, c.X, nr.29 (Mayıs 1927), s.524-526.

TÜRK YURDU (1927b). "Halk Edebiyatı Na-

sıl Toplanmalı", *Türk Yurdu*, c.VI, nr.32(Eylül 1927), s.286-288.

YILDIRIM (1998a), Dursun. "Türkiye'de Folklor Araştırmalarının Gelişme Devreleri", *Türk Bitiği/ Araştırma-İnceleme Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s.43-60.

YILDIRIM (1998), Dursun. "Türkiye'de Folklor Hareketlerine Kısa Bir Bakış", *Türk Bitiği/Araştırma-İnceleme Yazıları*, Akçağ Yayınları, s.61-64.

ZİYA GÖKALP (1922). "Usûllere Dair: Halkkıyyat I-Masallar", *Küçük Mecmuası*, nr.18(2 Teşrin-i evvel 1338/ 20 Ekim 1922), s.9-12.

EK:

HALK EDEBİYATI NASIL TOPLANMALI?

"Özbekistan İlmî Merkezi Halk Edebiyatı ile iştiğal edenler için ta'limât ve düsturü'l-âmel hazırlayarak neşretmiştir. Ehemmiyetine mebnî küçük mukaddimesiyle beraber aynen naklediyoruz."

Özbek ili [halkı] manevî mahsûllerinden olup da halk ağzında cereyan eden :(Dâstân¹, leper², koşuk³, aşula⁴, combak⁵, darbü'l-mesel, irtek (hikâye, mûsikî, makamlar)⁶ halkın arzu ve emelini, kaygı ve sevincini ve tarihini hatırlatıyor. Aynı zamanda halkın ahvâl ü evzâ'nın [vaziyetlerinin] sevâk ü avâmilini [etkileyen faktörlerini] de gösteriyor. Binaenaleyh il[halk] edebiyatından haberdar olmak, gerek siyasîlere ve içtimâiyatçılara ve gerek il[halk] edebiyatı tarihi ile iştiğal eden zevâta zaruridir.Halkın ma'nevî hayatı ile âşına olmayan siyasi ve içtimâiyatçı, müfid bir rehber olamaz. Asırlardan beri işlenerek gelen halk dili ve edebiyatı ile âşına olmayan, dil ve edebiyat hakkında esaslı bir fikir ve nazariye ortaya atamaz.

Bugün bu ihtiyaçlar, gerek siyasîler ve içtimâiyatçılar, gerek maarif hâdimleri [eğitlimciler] taraflarından his ve takdir edilmektedir. Ve bu yolda çalışmak isteyen bir çok heveskârlar da bulunuyor. Lâkin onların mesâisi ilmî bir esasa ve ta'limâta istinad etmediğinden, maalesef boş boşuna gitmektedir; ve topladıkları ma'lûmattan da ilmî neticeler çı-

karmak kabil olmamaktadır.

Bu hâli nazar-ı dikkate alan “Özbek Orkatiş Komitesi” buna mahsus “Kullanma” (Ta’limât-nâme)ler hazırladı ki ber-vech-i âtidir [aşağıdaki gibidir]:

I. İL[HALK] EDEBİYATI NASIL TOP-LANMALI

İl [Halk] edebiyatını yazarken mevâdd-î âtiyeyi [aşağıdaki hususları] göz önünde tutmalıdır:

1. Yazılacak aşula, leper, destan, makal⁷ vesâire, Özbeklerin hangi şivelerinde (Semerkant, Buhara, Fergana, Hive, Taşkent) okunuyor ve yazılıyorsa, aynı şiveyi muhafaza etmek. Cümlelerin terkiibini, şivelere has olan tâbir ve lûgatleri bozmadan almak.

2. Söz arasında gayr-i me’nus [alışılma-mış] lûgat ve ıstılahlar geçerse onların ma’nâlarını istîzâh ederek [açıklayarak] ayrıca kaydetmek.

3. Şarkı veya hikâye vesâire söyleyen kimsenin sözü arasında söz katmamalı; sözünü kesmeden dikkate dinledikten sonra, sözlerinin ne olduğu tahlil edilerek kaydedilmeli. Eğer söz arasında sâmi’lerden [dinleyicilerden] bahşiyi ve hânendeyi alkışlayarak söyleyenler bulunursa, onları men’ etmemeli. Bilâkis onların sözlerini de kendi yerinde kaydetmeli.

4. Hikâye veya şarkı vesâire söylenirken yazmamalı, nihâyete kadar dinledikten sonra yazmalı. Çünkü bahşî vesâire sözlerinin yazılacağı anları kısa keserler.

5. Sözlerin hata[lı] yazıldığından şüphe edilirse tekrar söylettirerek dinlemeli. İkinci defada işittiği fazla sözleri veyahut evvelki yazdığı söze muhâlif söz varsa onları hâşiye ederek kaydetmeli. Evvelki yazılan her ne ise silmeden saklamalı.

6. Bir defa dinlenen hikâye vesâireyi diğer bir ağızdan mükerreren dinlemek daha muvâfıktır. Onu da aynen ve ayrıca yazmalı.

7. Halk arasında kitap sözlerine dikkat etmeli.

8. Halk şarkılarının âhenklerini öğren-

mek ve nota ile yazmak.

9. Mümkün ise sözler “istenografya” ile yazılmalı.

II. KİMLERİN DİLİNDEN YAZILMALI

10. Destan, şarkı vesâireyi il [halk] edebiyatına vâkıf büyükler ve küçükler dilinden yazmalı.

11. Okuma yazma bilmeyen dilinden kimse yazmak daha muvâfık olur.

12. Bir yere gidildiği zaman edebiyatı iyi bilen kimseleri bulmalı. Mümkün olduğu kadar onların sözlerinden nümûneler almalı.

13. Eş’âr, dâstan vesâireleri icad edici kimseler varsa onların sözlerinden nümûneler almalı.

14. İl[Halk] edebiyatında ne varsa aynen ve tamamen yazmalı, bu ma’lûm ve ehemmiyetsiz bir şey diyerek terk etmemeli. Nâkil söylediği hikâye vesâireyi tamâmen bilmezse veyâhut bir hikâyeyi tamamlayıp da nakledemezse ondan o hususta ma’lûmât ve rebilecek kimselerin adreslerini almalı.

15. Çok ta’ammüm eden, şöhet kazanan hikâye vesâireyi bir kaç kimse dilinden bir kaç nüsha yazmalı.

16. Söyleyenin erkek, kadın, kız çocuk, erkek çocuk olduğu yazılmalı.

17. Söyleyenin mufassal tercüme-i hâli (yaşı, işi, nesli, cismânî hâleti, doğduğu ve tahsil ettiği yer, ilmî derecesi, yâhut okur-yazar olduğu).

18. Nakledilen sözler nâkilden dinledikten sonra istîzâh edilmeli [açıklanmalı], birisinden işitmiş yâhut kitaptan okumuş mu?

19. Dinlenen sözün mevki’i (köy, kasaba, kaza, vilâyet) olduğu ve o yerin büyük yol ve demiryoldan, şehirden veyâhut büyükçe nehir ve çaydan ne kadar mesafede olduğu.

20. Dinlenen yerin seknesi kimlerdir: Özbekler mi? Özbeklerden başka hangi kabile veya milletlerin buldukları. Diğer kabile veya milletlerden bir şey yazılırsa onları kendi şive ve dillerinden yazmalı.

21. Halkın ne gibi din ve mezheplere mâlik oldukları.

22. O noktada bulunan halk eskiden orada bulunuyor mu, yahut sonradan gelmiş mi? Sonradan gelmiş ise nereden gelmiştir. Oranın eski halkı kimlerdi ve nereye gittiler.

23. O yerin halkı nerelerde ve ne için ve hangi zamanlarda gidip geliyorlar.

24. Halkın hangi sanatlar ile işigali vardır?

25. Mektep var mı? (Eski, yeni). Mekteplerin ne vakit açıldıkları, halk arasında okuyanlar oluyor mu? Kimler okuyor? (Mu'allim, ahund, mu'allime, bahşi, imam) ve neler okutuyor: İl dâstanları, dinî kitaplar, cenknâmeler, gazete ve mecmu'alar.

26. Nakledilen hikâye vesâirenin oralar da yazıldıkları.

27. Oralarda destan ve hikâye vesâirenin ne vakitlerden beri ma'lûm olduğu.

28. Yazılan şeylerde halk arasındaki isimleri nedir?

29. Söylenen şarkı ve hikâye vesâireye oranın ihtiyarları ve gençleri nasıl bakıyorlar, iyi mi görüyorlar yahut nefret mi ediyorlar?

30. Söylenen şarkı vesâire halkın birer âdetine (düğün, mâtem vesâire) merbut ise o âdetler de yazılmalı ve toplanan halkın fotoğrafları alınmalı.

31. Halkın birer âdeti yazılırken müşâhede üzerine mi yahut birisinin nakli üzerine mi yazıldığı kaydedilmeli. Eğer birisinin nakli üzerine ise nâkilin tercüme-i hâli ilâve edilmeli. O hakta birkaç zât nakletmiş ise, her bir nakil ayrı yazılmalı.

32. Birer âdete merbut olan hikâye, şarkı vesâirenin âdetin hangi kıt'asında söylenildiği.

33. Oyun arasında söylenen şarkı vesâireleri oyunun şekli ile beraber yazılmalı.

34. Oyunlarda gösterilen muhtelif vaziyetlerde giyilen elbise cinsleri, nev'ileri yazılmalı. Mümkün ise fotoğraf yahut sinema ile tesbit edilmeli.

35. Oyunun zamanı ve yeri de gösterilmeli.

36. Yazılacak şeyleri bahşiler ve şarkı söyleyenler hangi vakit (sabah, öğlen, akşam, gece) söylüyorlar.

37. Söylenen şeyler işiticilere nasıl te'sir yapıyor?

38. İhtifâl birer husûsî kimse evinde ölmüş ise sahib-i hâne nasıl yemekler ikram eder ve nasıl hediyeler verir (elbise, para, at vesâire).

Bu mevâdda [hususlara] riâyet ile yazılan il [halk] edebiyatı, etnografik kıymet ve ehemmiyete mâlik olur. Bu umûmî ta'limattan sonra il [halk] edebiyatının nev'ileri hakkında ayrı ayrı ta'limât olacaktır. Yani koşuk, eş'âr, irtek, ureş⁸, combak, darbü'l-mesel, halk tiyatrosu oyunları, dinî âdetler, efsaneler, tercüme-i haller, lûgat ve ıstılahların nasıl yazılmalarını izah edeceğiz.

(*Türk Yurdu*, c.VI, nr.32, Eylül 1927, s.286-288).

Notlar

¹ Dâstân: Nazım şeklinde söylenen/yazılan epik eserler. (Hz.).

² Leper: İki lâtifeci [fıkıracı] ve hazirc vap şahsın yek diğerine mukabil lâtife söylemesi.

³ Koşuk: Herkesin ağzında söylenen şarkılar. Müzik için yazılmış kısa parçalar.(Hz.).

⁴ Aşula: Mahsus hânendeler tarafından okunan şarkılar.

⁵ Combak: Bilmece.

⁶ Ertek: Masal (Hz.).

⁷ Makal/masal: Nazım şeklinde söylenen/yazılan kısa anlamlı hikâye türü. (Hz.).

⁸ Avreş, yılan, akrep, karakuru vesâire gibi zehirli hayvanâtın ısırıldığı zaman "urakçı"lar tarafından bir şeyler okunuyor. İşte buna "ureş" derler. Urakçılar aralarında eski zamandan kalmış usûl ile bazı mühmel kelimeler ve müstehcen cümleler tekrar edildiği gibi Sûre-i Fâtîha ve Sûre-i İhlâs vesâir duaları tersine okuyanlar da vardır.